

1782-es tolvajnyelvi szójegyzékünk történeti-etimológiai vizsgálata

A csoportnyelvek egyik fajtája az argó. Mint minden csoportnyelvre, az argóra is jellemző, hogy csak a beavatottak értik, a bizalmas jellegű társalgást segíti elő. Ez a csoport tagjainak lehetővé teszi az elkülönültséget, azt, hogy mások jelenlétében is titkos információkat közöljenek egymással. Ezt a titkos jelleget legfőképpen a tolvajok használták, használják fel.

A tolvajnyelv már a Római Birodalom területén is virágzott, már ekkor az alvilág önvédelmi eszköze volt. Lényeges jegye, hogy csak szókincse különbözik a köznyelvtől, nyelvtana nem. Ez a szókincs rengeteg szinonimát tartalmaz és folyamatosan cserélődik. A tolvajnyelvnek – attól függően, hogy az alvilág melyik rétege beszélte – akár egy országon belül is több csoportja, több nyelvjárása alakulhatott ki.

Még a századfordulón is uralkodott az a nyilvánvalóan téves nézet, miszerint minden tolvajnyelvnek – így a magyarnak is – alapja a héber nyelv, illetve a héber tolvajnyelv volt. A magyar tolvajnyelv kialakulására nagy hatással volt a német argó, bár szavakat, kifejezéseket keveset kölcsönzött tőlük. Magyarországon a számok képzése fejlődött ki a legtökéletesebben.

A magyar argónak több elnevezése is van, mint pl. *nyalavi nyelv*, *link hadova*, *argó*, *tolvajnyelv*. Szavainak, kifejezéseinek kétharmada belső keletkezésű szó, míg csak egyharmada más nyelvekből való átvétel (B–SZ).

Az argó magyarországi jelenlétére 1536 körül először Oláh Miklós utal, amikor megemlíti, hogy a simándi koldusok mások által nem ismert, titkos nyelven beszélnek egymással. Ennél azonban jóval konkrétabb, írásos bizonyítékaink is vannak.

1775-ből származik a huszonnyolc szót tartalmazó, ún. miskolci szójegyzék.

1775-ban egy rab szókincsét gyűjtötték össze. Ő már egy hetven szavas szójegyzéket közölt a kihallgatóival.

1782-ben JABLONCZAY PETES JÁNOS Hajdú kerületi főjegyző elfogott vásári tolvajok beszéde és egy 1776-os kéziratos szójegyzék alapján hetvennégy szavas szójegyzéket állított össze. Ez a szójegyzék – tekintettel arra, hogy többször is közzétették – a tolvajnyelv egyik legfontosabb korabeli dokumentuma.

1862-ben TORONYAI KÁROLY 176 szócikket tartalmazó szótára már nyomtatásban is megjelent. A Rablóknak, tolvajoknak hamis és zavaros beszédei... címen megjelent szótárnak az az érdekessége, hogy a gyűjtő a tolvajnyelvi szavakat két magyar közszóval is megmagyarázza pl. *Basálni* 'Hegedűlni' vagy 'Muzsikálni', *Kelepce* 'Nyelv' vagy 'Ember nyelv'.

A századforduló előtt még Budapesti tolvajnyelv címen jelent meg (Rendészeti Közlöny I/10: 76–7) szótár jelent meg – szerzője ismeretlen.

1888-ban BERKES KÁLMÁN, fővárosi rendőrfelügyelő szótára kb. 800 tolvajnyelvi kifejezést értelmez. Ez a munka néhány tolvajnyelven folytatott beszélgetést is tartalmaz.

A századfordulón jelent meg JENŐ SÁNDOR és VETŐ IMRE munkája: A magyar tolvajnyelv és szótára, melynek szótárrésze kb. 1200 szóból áll. E munka bevezetésében nemcsak a magyar tolvajnyelvről írnak, hanem általában is bemutatják az argó fajtáit. BERKES KÁLMÁN munkájához hasonlóan ők is közölnek tolvajnyelvi beszélgetéseket, és ezeket még ki is egészítették szólásokkal, versekkel.

1917-ben KABDEBÓ OSZKÁR gyűjtötte össze, és jelentette meg a pesti jassz nyelvet tartalmazó szógyűjteményét. A Pesti jassz-szótár kb. 1200 kifejezése előtt olvashatjuk a szerző ismertetését a jassznyelv mibenlétéről.

1924-ben BALASSA JÓZSEF előszavával A magyar tolvajnyelv szótára címen SZIRMAY ISTVÁN adta ki gyűjtését. Itt írja le, hogy az argó jellemzői minden országban megegyeznek, hiszen létét ugyanazok a feltételek alakítják. (BALASSA JÓZSEF, A magyar tolvajnyelvről: A magyar tolvajnyelv szótára. Bp., 1924. 3–14)

1963-ban KISS KÁROLY A mai magyar tolvajnyelv című könyve kb. 1800 szót tartalmaz a számokon, a tolvajnyelv ismertetésén, a tolvajnyelvi versek és levelek bemutatásán kívül.

1987-ben BOROSS JÓZSEF és SZÜTS LÁSZLÓ szerzőpáros A mai magyar argó kisszótára címen, míg 1990-ben Megszólal az alvilág... címen jelentették meg műveiket. Érdekességük, hogy nem csak argó–köznyelvi, hanem köznyelvi–argó szótárrész is található benne.

1991-ben jelent meg FAZAKAS ISTVÁN Jasszok, zsarók, cafkavágók című szótára. Az alcímnek megfelelően (Életképek a vagányvilágból, ó- és új argószótár) bemutatja az alvilág egy-egy csoportját, pl. a tolvajokat, a betörőket, az utcalányokat. Műve beszélgetéseket és verseket is tartalmaz.

Ezen vázlatos áttekintés után szűkebb hazám, Hajdú-Bihar megye legrégebb tolvajnyelvi gyűjteménye születésének körülményeit, az akkor összegyűjtött kifejezések eredeti jelentését és későbbi jelentésváltozásait mutatom be.

A Hajdúböszörményben 1776-ban készült szólista egy peranyag melléklete. A per eredeti anyaga csak részleteiben maradt meg a hajdúböszörményi levéltárban, de – köszönhetően az akkor már jelentős mértékű császári bürokráciának – az Országos Levéltárban fennmaradt. 1726-tól ugyanis utasítás rendelte el, hogy a megyék és a városok a törvényszékeiken tárgyalt pereik kivonatait kötelesek megküldeni az Országos Helytartótanácsnak (FELHŐ IBOLYA, VÖRÖS ANTAL, A helytartótanácsi törvénytar. Bp., 1961. 87), másrészt 1756-ban Mária Terézia elrendelte, hogy a halálbüntetést kiszabó iratok teljes peranyagát – a kegyelmezési jog gyakorlása végett – a Helytartótanács útján fel

kell terjeszteni hozzá. Mivel e perben halálbüntetés kiszabására is sor került, a bűnös Bessenyei Mihály és Cséplő Sára ügyének teljes peranyaga is – a mellékletként megküldött szójegyzékekkel együtt – a helytartótanácsához került.

A helytartótanács időközönként körlevélben tájékoztatta döntéseiről, állásfoglalásairól, az általuk fontosnak tartott tényekről a törvényszékeket, így került sor a böszörményi per anyagának és a Jablonczay-féle szójegyzéknek közzétételére is. A szójegyzék több példányban való fennmaradása is ennek köszönhető.

A szójegyzék fellelési helyei:

1. Hajdúböszörményből az Országos Helytartótanácsnak küldött kéziratos szójegyzék.

2. Az Országos Helytartótanács által kibocsátott körlevél mellékletként készült szójegyzék és annak nyomtatásban közzétett kiadásai.

2.1. Jeles történetek. Mellyeket a 'magyar játék-színre alkalmaztatott DUGONICS ANDRÁS királyi oktató. Első könyv. Pesten, 1794. 270–4 (12. sz. lábjegyzet).

2.1.1. SIMAI ÖDÖN, A magyar tolvajnyelv legelső gyűjteménye: Nyr. 32 (1903): 399–401.

2.2. Fejér Megyei Levéltár példánya (jelzete: IV. A. 1. c. Acta politica. Fasc. 49. No. 135/1782).

2.2.1. Tolvaj-nyelv: Budapesti Hírlap 28/91 (1908. április 14.): 25.

2.3. KEMÉNY LAJOS, Kassa levéltárosa által fellelt példány (Nyr. 44: 140).

2.4. GRÓF DEZSŐ gyűjteményében CSEFKÓ GYULA által fellelt példány

2.5. DR. BANNER JÁNOS által a Békés vármegye levéltárában fellelt példány (jelzete: IV. 1. Békés vármegye nemesi közgyűlésének iratai 1782/216).

3. A Helytartótanács által kinyomtatott szójegyzék másolatai:

3.1. GYÖRFFY ISTVÁN, Tolvajszótár 1782-ből: Nyr. 39 (1910): 328–9.

3.2. BALASSA JÓZSEF, A magyar tolvajnyelv legrégebb emléke: Nyr. 53 (1924): 5–8.

3.3. BALASSA JÓZSEF, A régi magyar tolvajnyelv: Detektív Szemle 6/4 (1924. április 5.): 10–11.

3.4. BALASSA JÓZSEF, A magyar tolvajnyelvről: SZIRM.

3.5. HOFFAMANN TAMÁS, Zsivány-argot 1782-ből: MNy. 52 (1956): 89–91.

3.6. IMPLÓM JÓZSEF, Legrégibb tolvajnyelvi szójegyzékünk: MNy. 53 (1957): 270–2. (KIS TAMÁS, A magyar szleng kutatás bibliográfiája. Bp., 1996. 12-7)

A szójegyzék összeállítása és annak körlevélben való közzététele eredetileg nem irodalmi, hanem bűnüldözési célokat szolgált, nevezetesen azt, hogy a bűnüldöző szervek megismerjék a bűnözők titkos nyelvét. E célt igazolja az, hogy 1782 június 25-én kelt körlevelében Csupor László békési szolgabíró a járás falusi bírának a szójegyzéket az alábbi utasítással küldi meg: „A 'Hajdú Városokon bizonyos Zsiványokat vagy is Vásári Tolvajokat meg fogtak, kik

magokba térvén ki vallották hogy mitsoda Terminusokkal magok között szoktak élni: arra nézve F. H. T. K. [=fölséges helytartó királyi] Magyar Tanátsnak Kegyelmes Parantsolattyából azon közöttök folyó Terminusok vagy is szók a 'végre hírdettetnek Khek [=Kegyelmetek] között hogy azokról Vásári káros Tolvajokat leg hamarabb észre vehessék és mihelyest valakitől olyan Terminusokat hallanának azonnal megragadtassák." (OSzK. Fol. Hung. 1581/4. 45b).

Az általam ismertetésre kerülő szócikkeket az 1782-es Jablonczay-féle gyűjtés alapján – ábécé sorrendben – állítottam össze.

balek 1782: *Balék*, 1900: ~ (J–V), 1917: ~ (KAB.), 1924: ~ (SZIRM.), 1963: ~ (KK), 1991: ~ (FAZAKAS). **J:** 1. 1782: 'valakinek a férje', 2. 1900: 'esztelen, bolond', 3. 1917: 'becsapható, meglopásra alkalmas ember', 4. 1924: 'hiszékeny ember, akit be lehet csapni', 5. 1963: 'ostoba', 6. 1987: 'könnyen becsapható', 7. 1991: 'becsapható, kifosztható áldozat, hiszékeny ember'. — Valószínűleg oszmán-török eredetű szó; vö.: oszm. *balik* 'hal; a hamiskártyások áldozata, balekja' (NytudÉrt. 38. sz. 176). A hal 'kifosztható ember' jelentésfejlődés indítéka abban áll, hogy a könnyen kifosztható embert a hangot adni nem tudó, a gyámoltalan halhoz, a minden hájjal megkent hamiskártyást pedig a zsákmányra leső halászhoz lehet hasonlítani. (TESz. I, 228)

banya 1782: *Bánya J:* 1782: 'Lúd'. — Hasonlóságon alapuló névátvitel. A gágogó ludat az összevissza beszélő, folyton ugyanazt hajtogató öregasszonyhoz hasonlítják.

buga 1782: *Búga*, 1924: ~ (SZIRM.), 1968: ~ (KK), 1987: ~ (B–SZ). **J:** 1. 1782: 'ökör', 2. 1924: 'csomag', 3. 1963: 'csomag, lopott holmi', 4. 1987: 'lopás, csomag'. — Ismeretlen eredetű. A *buga* szn. feltehetőleg a kunból való és összefügghet a *bika* szavunkkal; vö.: kipcs. *boga* 'ökör'; bask. *buga*; alt. *puku* 'bika'. Oszmán-török eredetű azért nem lehet, mert ilyen fajta idegen szavaink között nincsenek marhatartással kapcsolatosak. (TESz. I, 379)

cof 1782: *Czaff J:* 1782: 'Egy forintos'

cajka 1782: *Czaffka*, 1862: *Czafka* (TOR.), 1900: ~ (J–V), 1917: ~ (KAB.), 1924: ~ (SZIRM.), 1963: ~ (KK), 1987: ~ (B–SZ), 1991: ~ (FAZAKAS). **J:** 1. 1782: 'kurva', 2. 1862: 'feleség', 3. 1900: 'feleség, nő', 4. 1917: 'kéjné', 5. 1924: 'utcai nő, kéjné', 6. 1963: 'kezdő prostituált, fiatal lány', 7. 1987: 'utcalány', 8. 1991: 'könnyűvérű nő, kurva'. — Hangutánzó-, hangfestő eredetű. Beletartozik a *cafát*, *caflat*, *cáfol* stb. családjába. Végződése kicsinyítőképzőnek felel meg. (TESz. I, 406)

coltoval 1782: 'Fizess'. — A szóvégi *j* a felszólító mód jelének felel meg.

csacsogó 1782: 'Kútya'. — Névátvitellel keletkezett szó, a kutya által kiadott egyik legjellegzetesebb hang alapján nevezték el az állatot.

csengettyű 1782: *Csengettyű*, 1900: *csengő* (J–V), 1917: *csengő* (KAB.). **J:** 1. 1782: 'zsebbe való óra', 2. 1900: 'csengő, óra', 3. 1917: 'óra'. — Hangutánzó

eredetű. Hangalakja a tiszta, éles, magas csengő hangot jeleníti meg. (TESz. I, 499)

delivátor 1782: *Delivator* J: 1782: 'Bicskás Tolvaj'. — Latinos jellegű szó, jelentésének kialakulása bizonytalan.

fazék 1782: *Fasék* J: 1782: 'Fély'. — Ismeretlen eredetű szó.

fejes 1782: *Fejes*, 1862: *Fejes* (TOR.), 1900: ~ (J-V), 1917: ~ (KAB.), 1924: ~ (SZIRM.), 1963: ~ (KK), 1987: ~ (B-SZ), 1991: ~ (FAZAKAS). J: 1. 1782: 'tiszt', 2. 1862: 'csendbiztos', 3. 1900: 'titkosrendőr', 4. 1917: 'detektív, gróf', 5. 1924: 'szép, jó, gazdag, mindene megvan', 6. 1963: 'gazda, vezető, úr, főnök', 7. 1987: 'vezető beosztású', 8. 1991: 'vezető, detektív, börtönőr'. — Hasonlóságon alapuló névátvitel eredménye. A testrészek neveinek átvitele más tárgyakra és fogalmakra igen gyakori más nyelvekben is; vö.: pl. ang. *head* 'fej, igazgató, főnök'.

felrántó 1782: *Fel-rántó*, 1862: *Felrántó* (TOR.), 1900: ~ (J-V). J: 1. 1782: 'csizma', 2. 1862: 'csizma', 3. 1900: 'csizma'. — Hasonlóságon alapuló névátvitel. A hasonlóság alapja, hogy a csizma felhúzása egy erőteljes húzó, rántó mozdulatot követel. (ÉKsz. I, 387)

feltevő 1782: *Fel-tevő*, 1862: *Feltevő* (TOR.), 1900: ~ (J-V). J: 1. 1782: 'kalap', 2. 1862: 'kalap', 3. 1900: 'kalap'. — Hasonlóságon alapuló névátvitel, ahogy az ember egy tárgyat egy magas helyre feltesz, úgy teszi fel a kalapot is a fejére. (ÉKsz. I, 394)

füles 1782: *Füles*, 1862: *Füles* (TOR.), 1900: ~ (J-V), 1924: ~ (SZIRM.). J: 1. 1782: 'ló', 2. 1862: 'ló', 3. 1900: 'ló', 4. 1924: 'ló'. — Hasonlóságon alapuló névátvitel. A 'ló' jelentésnél a névátvitel alapja, a ló fülének alakja. (TESz. I, 1000)

füstölő 1782: *Füstölő*, 1862: *Füstölő* (TOR.). J: 1. 1782: 'pipa', 2. 1862: 'pipa'. — A jelentés a pipa legjellemzőbb tulajdonságából fakad: füstöl, miközben használják.

gagy 1782: *Gagy* J: 1782: 'arany'. — Ismeretlen eredetű szó.

gyertyáz 1782: *Gyertyázz*, 1862: *Gyertya* (TOR.), 1900: ~ (J-V), 1917: *gyertya* (KAB.), 1924: ~ (SZIRM.), 1963: ~ (KK), 1987: *gyertya* (B-SZ), 1991: ~ (FAZAKAS). J: 1. 1782: 'vigyázz', 2. 1862: 'nézni', 3. 1900: 'néz, lát', 4. 1917: 'nézni, lopni', 5. 1924: 'nézni az utcán, felügyelni még bent dolgoznak', 6. 1963: 'önmagát izgatni (nő), örködni, vigyázni', 7. 1987: 'betörésnél őrt állni', 8. 1991: 'figyel, lát, örködik'. — A 'vigyáz, felügyel' jelentés abból a nézetből fakadhat, hogy a gyertya fénye mellett a sötétben jól lehet látni. (TESz. I, 1129)

gyertya ég 1782: *Gyertya ég* J: 1782: 'vigyáznak'. — A *gyertyázz* származka.

hadovál 1782: *Ne haduváj*, 1863: *Hadova* (TOR.), 1900: *ne hadoválj* (J-V), 1917: *ne hadoválj* (KAB.), 1924: *hadoválni* (SZIRM.), 1963: *hadoválni* (KK), 1987: *hadovál* (B-SZ), 1991: (FAZAKAS). J: 1. 1782: 'el ne mondd', 2. 1862: 'mondani', 3. 1900: 'ne beszélj', 4. 1917: 'ne beszélj', 5. 1924: 'tolvajnyelven

beszélni', 6. 1963: 'beszélni, hazudni', 7. 1987: 'ne beszélj össze-vissza', 8. 1991: 'ne összevissza beszélj'. — A *hadova* cigány eredetű szó, jelentése 'tolvajnyelv'. (ÉKsz. I, 496)

hantál 1782: *Hontirozd J*: 1782: 'tagadd'. — Német eredetű szó, jelentése 'összevissza beszél, lódit'. (ÉKsz. I, 513)

jordán 1782: *Jordán*, 1991: ~ (FAZAKAS). **J**: 1. 1782: 'zsidó', 2. 1991: 'zsidó'. — Képzettársítással keletkezett szó. A képzettársítás alapja, hogy a Jordán folyó partján élnek a zsidók.

kaiser 1782: *Kaizer J*: 1782: 'zsiványoknak az albírója'. — Német eredetű szó (Bakos, IdSzKKSz. 399). Az eredeti jelentése 'császár'. A képzettársítás alapja, hogy a császárnak is van joga bíraskodni az emberek felett, ugyanúgy, mint egy bírónak.

kanafória 1782: *Kanafória J*: 1782: 'akasztófa'. — Latin eredetű szó, jelentése 'hegedűgyanta'. Az 'akasztófa' jelentés is valószínűleg ez alapján magyarázható: a gyanta úgy dörzsöli a vonót, ahogy a kötél a felakasztott ember nyakát. (TESz. II, 339)

kasznya 1782: *Kasznya J*: 1782: 'szoknya'. — Nyelvi játék: az első és a második mássalhangzó felcserélése.

kaparó 1782: *Kaparó J*: 1782: 'tyúk'. — A tyúk lábának alsó részét, amivel kapirgálni szokott, a népnyelv ma is kaparónak hívja. Valószínűleg ezért nevezték így el az állatot.

kapkodás 1782: *Kapkodás J*: 1782: 'kankó'. — Kabátszerű ruhadarab, amit gyorsan is magára tud venni, kapni az ember.

kaszakol 1782: *Kaszakolni J*: 1782: 'össze szorítani a' vásárt'.

kígyó 1782: *Kígyó*, 1862: *Kígyó* (TOR.), 1900: ~ (J-V), 1924: ~ (SZIRM.), 1963: ~ (KK), 1987: ~ (B-Sz). **J**: 1. 1782: 'kígyó', 2. 1862: 'tűsző', 3. 1900: 'tűsző, öv', 4. 1924: 'öv', 5. 1963: 'öv', 6. 1987: 'szájbilincs'. — Hasonlóságon alapuló névátvitellel keletkezett az 'öv' jelentés: ahogy a kígyó hosszú teste rátekeredik a fára, úgy lehet a hosszú, keskeny övet is az ember derekára tekerni. (TESz. II, 486)

komnyik 1782: *Komnyik J*: 1782: 'orgazda'. — Ismeretlen eredetű szó.

koporsó 1782: *Koporsó J*: 1782: 'Láda'. — Török eredetű szó, eredeti jelentése 'láda' volt. Hasonlóságon alapuló névátvitel: a koporsó is fából készül, alakja láda szerű. (TESz. II, 566)

kút 1782: *Kút J*: 1782: 'zseb'. — Hasonlóságon alapuló névátvitel: a zseb olyan mély, mint a kút. (TESz. II, 686)

kutaz 1782: *Kutazni J*: 1782: 'zsebből lop'. — A kút főnévi igenévi változata. Ez is hasonlóságon alapuló névátvitel: ahogy a vizet a kút mélyéről a felszínre kell hozni, úgy kell a pénzt a zseb mélyéről is kihalászni.

kutya 1782: *Kútya J*: 1782: 'hajdú'. — A 'hajdú' jelentés pejoratív értelmű, ennek számos nyelvben van megfelelője; vö.: *cannis* 'kutya; csipős, hízelgő, piszkos ember'. (TESz. II, 686)

kuksi 1782: *Kúxi*, 1862: *Kuksi* (TOR.), 1900: ~ (J–V), 1917: ~ (KAB.), 1924: ~ (SZIRM.), 1963: ~ (KK), 1991: ~ (FAZAKAS). **J:** 1. 1782: 'vásár', 2. 1862: 'vásár', 3. 1900: 'vásári árulóhely', 4. 1917: 'vásár', 5. 1924: 'vásár', 6. 1963: 'vásár', 7. 1991: 'vásár'. — Jelentését a vásár látványosság jellege magyarázhatja; vö.: kukucska. (TESz. II, 661)

lábravaló 1782: *Lábra való* **J:** 1782: 'nadrág'. — Jelentése abból alakult ki, hogy a nadrágot az ember lábára kell felhúzni.

lebernyeg 1782: *Letergeng* **J:** 1782: 'köpönyeg'. — Nyelvi játék a hasonló hangalakú szavakkal: *letergeng* – *lebernyeg*.

leves 1782: *Leves*, 1862: *Leves* (TOR.), 1900: ~ (J–V), 1917: ~ (KAB.), 1924: ~ (SZIRM.), 1963: ~ (KK), 1987: ~ (B–SZ). **J:** 1. 1782: 'ezüst pénz', 2. 1862: 'pézn', 3. 1900: 'pézn', 4. 1917: 'pézn', 5. 1924: 'pézn', 6. 1963: 'pézn', 7. 1987: 'aprópézn'. — Jelentésének létrejötte bizonytalan. (TESz. II, 763)

lobogó 1782: *Lobogó*, 1862: *Lobogó* (TOR.), 1900: ~ (J–V), 1917: ~ (KAB.), 1924: ~ (SZIRM.), 1963: ~ (KK). **J:** 1. 1782: 'keszkenő', 2. 1862: 'zsebkendő', 3. 1900: 'zsebkendő, nyakkendő', 4. 1917: 'kendő', 5. 1924: 'zsebkendő', 6. 1963: 'zsebkendő'. — Hasonlóságon alapuló névátvitel: a zsebkendő anyaga és alakja hasonlít a lobogónak is hívott zászlóhoz. Esetleg a zsebkendő sokféle lobogtatásával a tolvajok jelezhettek is egymásnak.

megruház 1782: *Meg-rúhizni*, 1924: *ruház* (SZIRM.), 1963: *ruház* (KK), 1987: *ruház* (B–SZ), 1991: *ruház* (FAZAKAS). **J:** 1. 1782: 'verni, csapni', 2. 1924: 'verni, verekedni', 3. 1963: 'megverni', 4. 1987: 'megver', 5. 1991: 'megver'. — A ruház a ruha szó származéka. (TESz. III, 462)

megkaptuvál 1782: *Meg-Kaptíválnak* **J:** 1782: 'megfog'. — Cigány eredetű szó.

mindennapi 1782: *Mindennapi* **J:** 1782: 'kenyér'. — Jelentése a Miatyánk kezdetű imából vonható el; vö.: *mindennapi kenyereinket add meg nekünk ma*.

nagyvíz 1782: *Nagy víz*, 1991: *nagy víz* (FAZAKAS). **J:** 1. 1782: 'sokaság a vásárban', 2. 1991: 'sokaság, sokadalom, ahol a tolvaj evezhet'. — Ahogy a csónak az evező segítségével előre haladva felzavarja a vizet, úgy halad előre a tolvaj is a tömegben, az evezéshez hasonlító terelő mozdulatokat végezve. Az így megzavart tömegben a társa könnyebben tud lopni.

nyalavi 1782: *Nyalavi* **J:** 1782: 'legjobb az újonc zsványok között'.

nyalavinyelv 1782: *Nyalavi Nyelv* **J:** 1782: 'tolvajnyelv'. — A tolvajok egymás közt így nevezték a nyelvüket.

olvasó 1782: *Olvasó* **J:** 1782: 'bilincs'. — Hasonlóságon alapuló névátvitel. Az olvasó a katolikus vallásban egy zsinorra fűzött golyószerű szemekből álló fűzér. Imádkozás közben a hívek a kezükre szokták csavarni, s így úgy látszik, mintha egy bilincs lenne rajta. (TESz. II, 1078)

ördög 1782: *Ördög* **J:** 1782: 'lakat'. — Ahogy az ördög fogvatartja az ember lelkét, úgy tartja fogva a börtönzáron lévő lakat is a tolvajt. Jelentése még az ún.

ördöglakat türelemjatekből is kialakulhatott, ez egy többszörösen meghajlított és egymásba akasztott szétszedhető drót. (ÉKsz. II, 1055, TESz. III, 32)

paráz 1782: *Paráz J*: 1782: 'pénztárca nélküli pénz a zsebben'. — Ismeretlen eredetű szó.

paribó 1782: *Paribó J*: 1782: 'mente'. — Ismeretlen eredetű szó.

pereg 1782: *Perge*, 1862: *Pergő* (TOR.), 1900: *pergő* (J–V), 1924: *pergő* (SZIRM.). **J**: 1. 1782: 'kocsi', 2. 1862: 'kocsi', 3. 1900: 'kocsi, szekér', 4. 1924: 'kocsi, szekér'. — A 'kocsi' jelentés 1775-ből való: 'gyorsan forgó, gördülő szekér' (MNy. 53: 108). (TESz. III, 161)

piarista 1782: *Piarista J*: 1782: 'pulyka'. — Tréfás névátvitel eredménye; vö.: erre pápista varjú 'vetési varjú'. (TESz. III, 181)

plede 1782: *Plede J*: 1782: 'szaladj, menekülj'. — Zsidó eredetű szó, jelentésének kialakulása ismeretlen.

poszterium 1792: *Posterium*, 1862: *Posterium* (TOR.), 1900: *posterium* (J–V). **J**: 1. 1782: 'tömlőc', 2. 1862: 'tömlőc', 3. 1900: 'fogház, tömlőc'. — Latinus eredetű szó, jelentésének kialakulása bizonytalan.

pozdorja 1782: *Pozdorja J*: 1782: 'gyolcs, vászon'. — A névátvitel alapja valószínűleg a len, illetőleg a kender képzete. Szláv eredetű szó, a magyar alak a gyűjtőnévképzőből alakult ki. (TESz. III, 269)

profiterium 1782: *Profiterium J*: 1782: 'vármegye kenyere'. — A jelentése a ném. *Proviantamt* 'élelmezési hivatal' megfelelőjeként keletkezett, majd tapadás eredményeként jött létre az 1586-tól adatolható prófunt kenyér (MNy. 1: 317) alapján. (TESz. III)

pucika 1782: *Puczika J*: 1782: 'ruha'. — Hivalkodó, cifra, feltűnő öltözék. Cigány eredetű szó. (ÉKsz. II, 1129)

puff 1782: *Puffra innya J*: 1782: 'hitelbe inna'. — Hangutánzó jellegű szó 'tomba ütés', a többi jelentés ebből fejlődhetett ki. Más nyelvekből is adatolható; fr. *ponf* 'adósság, hitel'; ném. *auf Puffnehmen* 'hitelre vesz'. (TESz. III, 303). j

rajzol 1782: *Rajzolni*, 1862: *Rajzolni* (TOR.), 1900: *rajzolni* (J–V), 1917: *rajzolni* (KAB.), 1924: *rajzolni* (SZIRM.), 1963: ~ (KK), 1987: ~ (B–Sz). **J**: 1. 1782: 'lopni', 2. 1862: 'lopni', 3. 1900: 'lopni', 4. 1917: 'lopni', 5. 1924: 'lopni', 6. 1963: 'zsebből lopni', 7. 1987: 'lop'. — Német eredetű szó *reißen* 'tép, szaggat, szakít'. A 'lop' jelentése a tolvajnyelv szintjén kerülhetett át. (TESz. III, 416)

rikkantó 1782: *Rikkantó J*: 1782: 'kacsa'. — A jelentése a hangutánzás alapján érthető, a kacsa által kiadott legjellegzetesebb hang. (TESz. III, 416)

ruha 1782: *Rúhi*, 1862: *Ruhizni* (TOR.), 1900: ~ (J–V), 1917: ~ (KAB.), 1924: ~ (SZIRM.), 1963: ~ (KK), 1987: ~ (B–Sz). **J**: 1. 1782: 'csapás', 2. 1862: 'verekedni', 3. 1900: 'verekedni', 4. 1917: 'verés', 5. 1924: 'verés', 6. 1963: 'verés', 7. 1987: 'verés'. — Az 'elver' jelentésű *megrüház* (1775: MNy. 58:

108) ennek a származéka. A *rúhi* cigány eredetű; vö.: cig. *rówli*, *ruli*, *rhui*, *ruí* 'husáng, dorong' (Wolf: *ZigWb.* 199). (TESz. III, 462)

rútember 1782: *Rút Ember J:* 1782: 'hóhér'. — Jelentése úgy alakulhatott ki, hogy a hóhér nem volt népszerű ember a tolvajok között.

szingula 1782: *Singula J:* 1782: 'kurva'. — Ismeretlen eredetű szó.

sógor 1782: *Sógor J:* 1782: 'német'. — Ez a jelentés a 'rokon, atyafi' jelentés alapján fejlődött, s az osztrákokkal való sok évszázados állami kapcsolatokra, a közös uralkodóházra, stb. utal. (TESz. III, 567)

sógorfelrántó 1782: *Sógor fel-rántó J:* 1782: 'stibli'. — Egy német csizmafajta.

sógorlábravaló 1782: *Sógor lábra való* 'plünder'. — Megvetéssel emlegetik a német nadrágot, miszerint az egy ócska, rossz ruha. (Bakos Ferenc, *Idegenszavak és kifejezések szótára.* Bp., 1984. 660)

sógorkapkodás 1782: *Sógor Kapkodás J:* 1782: 'kapót'. — Egy német kabátfajta.

szlepriska 1782: *Szlepriska J:* 1782: 'katona'. — Ismeretlen eredetű szó.

szőrös 1782: *Szörös J:* 1782: 'bunda'. — Az eredeti jelentésből 'lószőr' névátvitellel fejlődött ki. A bunda legjellemzőbb tulajdonságára utal. (TESz. III, 795)

szűrholdó 1782: *Szűrholdó J:* 1782: 'kondás'. — Érintkezésen alapuló névátvitel. A kondást legjellemzőbb ruhadarabjáról, szűréről nevezték el.

szuszogó 1782: *Szuszogó J:* 1782: 'disznó'. — Névátvitellel keletkezett. A disznó által kiadott egyik legjellegzetesebb hangra utal.

tisztartó 1782: *Tisztartó J:* 1782: 'a tolvajok kapitányának a helyettese'. — A 'helytartó, a fejedelem helyettese' jelentésből alakulhatott ki. (ÉKsz. II, 1378)

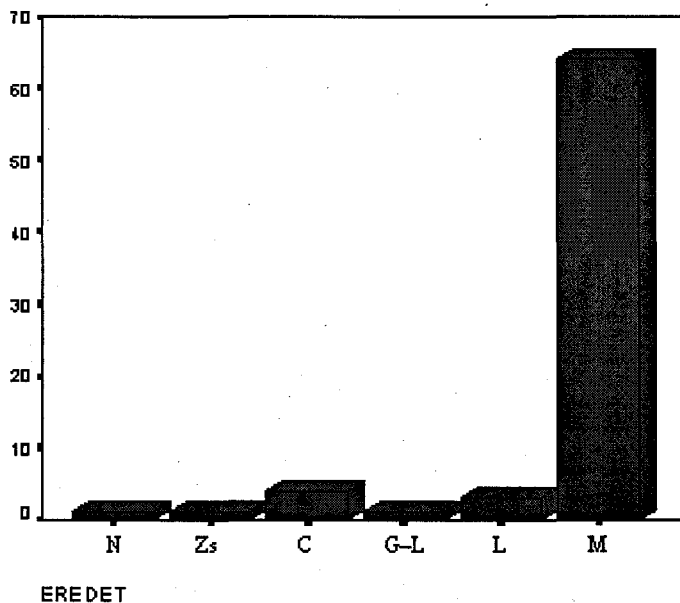
topánka 1782 *Topánka J:* 1782: 'bor, pálinka'. (TESz. III, 940)

topánkásodik 1782: *Topánkásodni*, 1862: *Topánkás* (TOR.), 1900: *topánkás* (J–V). **J: 1.** 1782: 'részegeskedik', **2.** 1862: 'részeg', **3.** 1900: 'részeg, ittas'. — A topánka szó származéka. A 'részeg' jelentése a *topánka* vagyis a bor, a pálinka túlzott fogyasztása következtében alakult ki.

vágvány 1782: *Vágván J:* 1782: 'bicskás tolvaj'.

zshivány 1782: *Sivány J:* 1782: 'tolvaj'. — Vitatott eredetű. Jelentéstani megoldások: a 'gonosz, hitvány' jelentése régebbi, a török szó 'legény' jelentéséből esetleg magyarázható 'huncut, pajkos' jelentés a későbbi, az első jelentést inkább valószínűsítik. (TESz. III, 1222)

Már erre a szójegyzékre is igaz, hogy jóval több a belső keletkezésű szó, mint az idegen: 64: 10 az arány, a magyar eredetűek javára. A legtöbb, négy, a cigány eredetű, melyek a következők: *rúhi*, *haduvál*, *púczika*, *meg-kaptívátak*. Fellelhető három latin (*delivátor*, *profitórium*, *posterium*) és egy-egy német (*kaizer*), zsidó (*plede*), görög-latin (*kanafória*) eredetű szó.

A belső keletkezésű szavak keletkezés szerinti megoszlási aránya százalékosan a következő: a hatvannégy szó 20-20%-a hasonlóságon alapuló névátvitellel vagy képzettársítással, 11%-a szóösszetétellel, 8%-a hangutánzó módon és 41%-a olyan módon keletkezett, hogy köznyelvi szó kapott új jelentést, vagy a tolvajok maguk találták ki egy addig a köznyelvben nem létező új hangsort.

Az idegen szavak és a belső keletkezésű szavak aránya – mely az oszlopdiagrammról is leolvasható –, egyértelműen azt az állítást hazudtolja meg, miszerint a magyar tolvajnyelv a német argóból alakult ki. Ez az állítás csak úgy igaz, hogy a több évszázados osztrák-magyar együttélés eredményeként nem csak a köznyelvbe, de a tolvajnyelvbe is kerültek német eredetű szavak.

Az is valószínűnek látszik az adatok alapján, hogy a magyar tolvajnyelv nem a cigányok nyelvéből alakult ki – annak ellenére, hogy ebből van a legtöbb idegen szó –, mert akkor négyenél több cigány eredetű szó lenne ebben az 1782-es szójegyzékben.

A belső keletkezésű szavak kialakításáról elmondható, hogy nem más, mint ötletes játék a nyelvvel.

A szóalkotás leggyakoribb formája a képzettársítás, tartalmi vagy külső hasonlóság alapján a hangutánzó, hangfestő szavak alkalmazása. Előfordul az is, hogy köznyelvi szó kap új jelentést. Hasonlóságon alapuló névátvitellel alakultak ki: *fejes* 'tiszt úr', *kútya* 'hajdú', *tisztartó* 'második főzsivány', *szürhordó* 'kondás', *nagy víz* 'sokaság a városban', *kígyó*, 'tüszö', *fel-tevő*,

'kalap', *fel-rántó* 'csizma', *lábra való* 'nadrág', *lobogó* 'kendő', *füstölő* 'pipa', *paráz* 'erszény nélkül pénz a zsebben', *kaizer* 'zsiványok kis bírása'.

Hangutánzó szavak és kifejezések: *szuszogó* 'disznó', *csátsogó* 'kutya', *csengettyű* 'zsebbe való óra', *rikkantó* 'kacsa', *perge* 'kocsi, szekér'.

Képzettársítással létrehozott szavak: *rút ember* 'hóhér', *szőrös* 'bunda', *leves* 'ezüst pénz', *koporsó* 'láda', *kaparó* 'tyúk', *kút* 'zseb', *kútozni* 'zsebből lopni', *ördög* 'lakat', *füles* 'ló', *búga* 'ökör', *olvasó* 'bilincs', *Jordán* 'zsidó', *sógór* 'német'.

A hetvennégy szó közül hét található meg az 1862-től 1991-ig összeállított szótárak mindegyikében (*meg-rúhizni*, *ne haduváj*, *gyertyázz*, *rajzolni*, *czaffka*, *füles*, *fejes*).

Ezek közül is csak ötnek ugyanaz a jelentése, mint az első szójegyzékeinkben: *fejes*, *megrúhizni*, *gyertyázz*, *ne haduváj*, *rajzolni*. A *czaffka* szó jelentése, csak az 1862-es és az 1900-as szótárakban más. Ezekben 'feleséget, nőt' jelent, míg a többiben, ugyanúgy, mint az elsőben 'feslett erkölcsű nőszemélyt'. Teljes mértékben csak a *füles* jelentése változott meg. 1924-ig csak 'lovat' jelent, onnantól kezdve viszont már kizárólag csak 'pofont, hírt, besugót'.

A *leves*, *kigyó*, *balek*, *kúxi*, *rúhi*, *lobogó* jelentése csak egy-egy szótárban található meg, viszont újbóli felbukkanásuk után ugyanazt jelentik: *leves* 'ezüst pénz, pénz', *kigyó* 'öv, tűsző', *balek* 'becsapható, kilopható férfi', *kúxi* 'vásár', *rúhi* 'csapás, verés', *lobogó* 'keszkenő, zsebkendő'.

Meglepő, hogy a *Jordán* és a *Nagy víz* szavak 1782 után csak Fazakas István 1991-es szótárában találhatók meg, és jelentésük kétszáz év elteltével is igen hasonló: *Jordán* 'zsidó', *Nagy víz* 'sokaság a vásárban', 'sokadalom, ahol a tolvaj evezhet'.

A következő nyolc szó csak egy-két szójegyzékben található meg 1782 után, de jelentésük nem változott: *füstölő* 'pipa', *csengettyű* 'óra', *posterium* 'tömlőc', *plede* 'szabad, jön-megy', *megkaptíváltak* 'megfognak, elfognak', *perge* 'kocsi, szekér', *fel-tevő* 'kalap', *fel-rántó* 'csizma'.

A *topánka*, *kutya*, *búga* – elvéve ugyan – előfordulnak a szótárakban, de jelentésük teljesen megváltozott: *topánka* 1782: 'bor, pálinka', 1968: 'cipő'; *búga* 1782: 'ökör', 1924., 1968., 1988: 'csomag, lopott holmi', *kutya* 1782: 'hajdú', 1924., 1963: 'lakat', 1988: 'cellazár'.

Ebbe a csoportba beletartozik a már említett *füles* is. Jelentésváltozása azért kísérhető könnyen figyelemmel, mert az általam vizsgált mind a nyolc szótárban megtalálható. Jelentése 1782-ben, 1862-ben, 1900-ban, 1917-ben és 1924-ben 'ló', 1963-ban, 1987-ben és 1991-ben 'pofon, hír, besugó'. A *füles* szó 'pofon' jelentése abból alakulhatott ki, hogy a megfenyített személyt fültövön csapták. A 'besugó' jelentésnél a névátvitel alapja, hogy a hírt, az értesülést az ember fülébe súgják.

A *kútya* szó 'lakat, cellazár' jelentésnél a hasonlóság alapja, hogy a kutyát általában házőrzésre, védelemre használják, tehát ahogy a kutya őrzi a házat, úgy őrzi a lakatra zárt cella a tolvajt.

A *topánka* 'cipő' jelentése abból alakult ki, hogy az ember valakit várva türelmetlenségében lábát változtatva a földet verdesi, topog. (ÉKsz. II, 1386)

Negyvenkilenc szó és kifejezés 1782 után többet nem került elő. Ez a tény azt az állítást bizonyítja, hogy a tolvajnyelv a titkosság megőrzése miatt folyamatosan változik.

Annak a huszonöt szónak a megléte, ami még valamilyen jelentésformában 1782 óta megtalálható, az lehet az oka, hogy bekerültek a köztudatba, köznyelvbe és ezzel elvesztették titkos mivoltukat.

A mai argó szókincese jóval szegényesebb a korábinál. Ennek, nem a tolvajok, a bűnözők számának csökkenése az oka, hanem az az előbb említett tény, hogy az argó kifejezései közül sok beépült a mai diáknyelvbe, bizalmas nyelvekbe, köznyelvbe. (B–SZ)

Ezt a beépülést valamelyest elősegítették az írók is, amikor regényeikben az alvilág megjelenítésekor az alvilági alakok szájába a hitelesség kedvéért argó kifejezéseket, szavakat adtak. Ez fordul elő Cervantes Don Quijótéjában, Victor Hugo Nyomorultakjában és Rejtő Jenő (P. Howard) regényeiben is.

BIBLIOGRÁFIA

1. A magyar nyelv történelmi-etimológiai szótára. Bp., 1967–76., I–III.
2. A magyar titkos nyelvek: MNy. 13 (1917): 59
3. A magyar tolvajnyelv szótára. ÖSSZEÁLLÍTOTTA SZIRMAY ISTVÁN „A Rend” munkatársa. Bp., 1924.
4. A mai magyar argó kisszótára. Összeállította BOROSS JÓZSEF, SZÜTS LÁSZLÓ. Bp., é. n. [1987].
5. A tolvajok nyelve: Rendőri Lapok 13 (1906): 129
6. BAKOS FERENC, Idegen szavak és kifejezések szótára. Bp., 1984.
7. BALASSA JÓZSEF, A magyar tolvajnyelvről: A magyar tolvajnyelv szótára. Bp., 1924. 3–14
8. BALASSA JÓZSEF, A régi magyar tolvajnyelv: Detektívszemle 6/4 (1924. április 5.) 10–6
9. BÁLINT KELEMEN, Tolvajnyelv: Nyr. 26 (1897): 175
10. BÁRCZI GÉZA, Egy régi adat a magyar tolvajnyelvre: MNy. 46 (1950): 276–7
11. BÁRCZI GÉZA, Legrégibb tolvajnyelvi szójegyzékünk: MNy. 52 (1956): 228–30
12. BOROSS JÓZSEF – SZÜTS LÁSZLÓ, Megszólal az alvilág... (A mai magyar argó kisszótára). Bp., 1990.
13. ECKHARDT SÁNDOR, Francia – magyar kéziszótár. Bp., 1972.
14. HALÁSZ ELŐD, Német – magyar nagyszótár. Bp., 1992.
15. Jasszok, zsarók, cafkavágók. (Életképek a vagányvilágból, ó- és új argósztár). Összeállította FAZAKAS ISTVÁN. Bp., 1991.
16. JENŐ SÁNDOR ÉS VETŐ IMRE, A magyar tolvajnyelv és szótára. Bp., 1900.

17. KABDEBÓ OSZKÁR, Pesti jassz-szótár. Mezőtur, é. n. [1917].
18. KIS TAMÁS, A magyar szlengkutatás bibliográfiája. Bp., 1996.
19. KIS TAMÁS, A magyar szlengszótárak: Magyar Nyelvjárások 33: 79–94
20. KISS KÁROLY DR., A mai magyar tolvajnyelv. Bp., 1963.
21. Magyar értelmező kéziszótár. Bp., 1972., I–II.
22. NÁDAS SÁNDOR, A jassznyelvről: Pesti Futár 7/318 (1914. május 16.): 10–2
23. ORSZÁGH LÁSZLÓ, Angol – magyar nagyszótár. Bp., 1990.
24. TORONYAI KÁROLY, A rablóknak, tolvajoknak és kozákoknak együttvaló hamis és zavaros beszédek, hasonlóan hamis és titkos cselekedeteik felfedezéséül. Pest, 1862
25. ZOLNAY VILMOS – GEDÉNYI MIHÁLY, A régi Budapest a fattyúnyelvben. Bp., 1996.

RÖVIDÍTÉSEK

- B–SZ = A mai magyar argó kisszótárak. Összeállította BOROSS JÓZSEF, SZÜTS LÁSZLÓ. Bp., é. n. [1987].
- C = cigány eredetű szó
- FAZAKAS = Jasszok, zsarok, cafkavágók. (Életképek a vagányvilágból, ó- és új argószótár). Összeállította FAZAKAS ISTVÁN. Bp., 1991.
- G–L = görög-latinos eredetű szó
- J–V = JENŐ SÁNDOR – VETŐ IMRE, A magyar tolvajnyelv és szótára. Bp., 1900.
- KAB. = KABDEBÓ OSZKÁR, Pesti jassz-szótár. Mezőtur, é. n. [1917].
- KK = KISS KÁROLY DR., A mai magyar tolvajnyelv. Bp., 1963.
- L = latin eredetű szó
- M = magyar eredetű szó
- N = német eredetű szó
- SZIRM. = A magyar tolvajnyelv szótára. Összeállította SZIRMAY ISTVÁN „A Rend” munkatársa. Bp., 1924.
- TOR. = TORONYAI KÁROLY, A rablóknak, a tolvajoknak és kozákoknak együttvaló hamis és zavaros beszédek, hasonlóan hamis és titkos cselekedeteik felfedezéséül. Pest, 1862.
- Zs. = zsidó eredetű szó

BALLA ESZTER